

TƏSƏVVUF ƏDƏBİYYATININ GÖRKƏMLİ NÜMAYƏNDƏSİ ƏHMƏD YƏSƏVİ

Cəfərova Sayal

Türkoloji mərkəzin Türk ədəbiyyatı bölməsinin mütəxəssisi

saya.jafarova@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə

Türk təsəvvuf ədəbiyyatının görkəmli simalarından biri Xoca Əhməd Yəsəvi olmuşdur. Xoca Əhməd Yəsəvi İran sufiləri tərəfindən Pir-i-Türküstan deyə tanınmışdır. Türk ellərində tarixi və ədəbi simasından çox övliya şair kimi bilinmişdir. Əhməd Yəsəvi Türküstanın Seyram şəhərində İbrahim adlı şeyxin ailəsində dünyaya gəlmişdir. Atası şeyx İbrahimin Həzrət Əli nəslindən olduğu düşünülür. Yeddi yaşında atasından, az zaman sonra anasından yetim qalmışdır. Bundan sonra Şeyx Arslan Baba Hicazdan gələrək ona mənəvi atalıq etmişdir. Bir gün Məhəmməd Peyğəmbərin səhabəsi ac qalmış, Peyğəmbərdən yemək istəmişdir. Peyğəmbər dua etmiş və Cəbrail onlara cənnətdən xurma gətirmişdir. Xurmalar yiyilərkən bir dənəsi yere düşmüş, Cəbrail də “Bu xurma sizin Türküstan ümmətinizdən Əhməd Yəsəvinin qismətidir” demişdir. Məhəmməd Peyğəmbər Arslan Babanı çağıraraq xurmanı ona verərək demişdir ki, Məndən sonra Əhməd adlı bir uşaq doğulacaq, onu tap və bu xurmanı ona ver. Arslan baba Məhəmməd Peyğəmbərin duası ilə əsirlərcə yaşamış, bütün dünyanı gəzib Əhmədi tapmışdı. Arslan Baba Əhmədə salam verincə Əhməd “Baba əmanətiniz hanı?” deyə soruşdu. Arslan Baba təəccübləndi “sən hardan bilirsən” deyə heyrlənlə soruşdu. Əhməd Allah mənə bildirdi dedi. Beləliklə, axtardığını tapan Arslan baba uzun müddət Yəsəvinin mürşidi oldu. Yenə çocuk yaşlarında Yəsəvi adında bir türk hökmdarı ilə tanış olur. Hökmdar Qracıq dağında ov edərkən dağın girintili çıxıntılı olması səbəbindən ov edə bilmir və dağı ortadan götürmək istəyir. Dövrün heç bir övliyası müxtəlif dualarla bacarmadığı bu işi Əhməd bacardı. Onun bu kəramətini gören hökmdar

Əhməddən ikinci xahişi bu olur ki, adının cahanda qalmasını istəyir. Əhməd dedi ki, hər kim bizi seversə sənin adınla birlikdə ansın. Bu səbəbdən o gündən sonra Əhmədi Xoca Əhməd Yəsəvi deyə andılar.

Açar sözlər. Təsəvvüf, sufi, Yəsəvi, övliya, şeyx

AHMED YASSAVI, A PROMINENT REPRESENTATIVE OF SUFI LITERATURE

Sayali Jafarova

Specialist of the Turkish literature department of the Turkology Center

saya.jafarova@mail.ru

Azerbaijan State Pedagogical University

Summary

One of the prominent figures of Turkish Sufi literature was Khoja Ahmad Yesavi. Khoja Ahmad Yesavi was known as Pir-I-Turkestan by the Sufis of Iran. He was known as a saint poet rather than historical and literary figure in the Turkic provinces. Ahmad Yasavi was born in Seyram, Turkestan in the family of a sheikh named Ibrahim. His father, Sheikh Ibrahim, is thought to be a descendant of Hazrat Ali. At the age of seven, he was orphaned by his father, and little by little by his mother. After that, Sheikh Arslan came from Baba Hijaz and gave him spiritual fatherhood. One day the Prophet Muhammad's companion was starving, asking the Prophet to eat. The Prophet prayed, and Gabriel brought them dates from Paradise. When the dates were eaten, one fell to the ground, and Jabrail said, "this date is the fate of Ahmad Yasavi, one of your Turkestan Ummah." The Prophet Muhammad called Arslan Baba and gave him the date, saying that after me a child named Ahmad will be born, find him and give him this date. Arslan baba lived in captivity with the prayer of the Prophet Muhammad, traveled all over the world and found Ahmadi. When Arslan salutes father Ahmed Ahmet "Where Is Your father's deposit?" he asked. Arslan Baba was surprised "how do you know," he asked in amazement. Ahmet say Allah told me. Thus, Arslan baba, who found what he was looking for,

became the Murshidi of Yesavi for a long time. Again, at a young age, he meets a Turkish ruler named Yesevi. When hunting on Mount Gracig, the Lord cannot hunt due to the indented protrusion of the mountain and wants to take the mountain from the middle. Ahmed succeeded in this task, which no saint of the time was able to do with various prayers. The second request from the ruler Ahmad, who saw his virtue, is that he wants his name to remain in Jahan. Ahmet said that if anyone loves us, let him know in your name. That is why they commemorated Ahmadi Khoja Ahmad Yesavi after that day.

Türk təsəvvüf ədəbiyyatının görkəmli simalarından biri Xoca Əhməd Yəsəvi olmuşdur. Xoca Əhməd Yəsəvi İran sufiləri tərəfindən Pir-i-Türküstan deyə tanınmışdır. Türk ellərində tarixi və ədəbi simasından çox övliya şair kimi bilinmişdir. Əhməd Yəsəvi Türküstanın Seyram şəhərində İbrahim adlı şeyxin ailəsində dünyaya gəlmişdir. Atası şeyx İbrahimin Həzrət Əli nəslindən olduğu düşünülür. Yeddi yaşında atasından, az zaman sonra anasından yetim qalmışdır. Bundan sonra Şeyx Arslan Baba Hicazdan gələrək ona mənəvi atalıq etmişdir. Bir gün Məhəmməd Peyğəmbərin səhabəsi ac qalmış, Peyğəmbərdən yemək istəmişdir. Peyğəmbər dua etmiş və Cəbrail onlara cənnətdən xurma gətirmişdir. Xurmalar yiyilərkən bir dənəsi yere düşmüş, Cəbrail də “Bu xurma sizin Türküstan ümmətinizdən Əhməd Yəsəvinin qismətidir” demişdir. Məhəmməd Peyğəmbər Arslan Babanı çağırıb xurmanı ona verərək demişdir ki, Məndən sonra Əhməd adlı bir uşaq doğulacaq, onu tap və bu xurmanı ona ver. Arslan baba Məhəmməd Peyğəmbərin duası ilə əsirlərcə yaşamış, bütün dünyanı gəzib Əhmədi tapmışdı. Arslan Baba Əhmədə salam verincə Əhməd “Baba əmanətiniz hanı?” deyə soruşdu. Arslan Baba təəccübləndi “sən hardan bilirsən” deyə heyrlərlə soruşdu. Əhməd Allah mənə bildirdi dedi. Beləliklə, axtardığını tapan Arslan baba uzun müddət Yəsəvinin mürşidi oldu. Yenə çocuk yaşlarında Yəsəvi adında bir türk hökmdarı ilə tanış olur. Hökümdar Qaracığ dağında ov edərkən dağın girintili çıxıntılı olması səbəbindən ov

edə bilmir və dağı ortadan götürmək istəyir. Dövrün heç bir övliyası müxtəlif dualarla bacarmadığı bu işi Əhməd bacardı. Onun bu kəramətini gören hökmdar Əhməddən ikinci xahişi, adının cahanda qalması olur. Əhməd dedi ki, hər kim bizi seversə sənin adınla birlikdə ansın. Bu səbəbdən o gündən sonra Əhmədi Xoca Əhməd Yəsəvi deyə andılar.

Həz. Məhəmmədin vəfatı yaşına 63 yaşına çatanda Əhməd Yəsəvi artıq torpaq üstündə yaşamaq istəmədi. Torpaq altında özünə bir hücrə düzəltirdi. Ömrünün geri qalan qismini burada keçirdi və 1166-cı ildə elə burada da öldü. Onun qəbri üzərində möhtəşəm bir türbə tikdilər və Yəsi şəhəri bu gün də bu abidədən ibarətdir. Bu gün də bu türbə ziyarət olunur. İbrahim adlı oğlu kiçikən öldüyündən Yəsəvi ailəsi qızı Gevhar Şehnaz tərəfindən yaşadıldı.

Əhməd Yəsəvi həyatda ikən xəlifələrini başqa ölkələrə göndərərək təriqətini başqa ölkələrə yaymışdı. Müridləri və xəlifələri onun ölümündən sonra da vəzifələrini layiqi ilə davam etdirdilər. Yəsəviliyi Xorasana, Buxaraya, Ruma və Şama yaydılar.

Yəsəvi şeirlərinə qısa müddətdə böyük maraq və sevgi oyanmışdı. Yəsəvi kimi söyləmək Orta Asiya sufiləri arasında müqəddəs bir vəzifə sayılırdı və zamanla adət halını almışdı. Bir qism Yəsəvi tərzində yazılmış şeirlər və Yəsəviyə məxsus şeirlər “Divani-hikmət” təsəvvüf şeir kitabında toplanmışdır. Burada xüsusilə əruzla yazılmış şeirlərin Əhməd Yəsəviyə aid olması şübhə doğurur. “Divani Hikmət”in XII, XIII hətta XIV əsrə aid bir nümunəsi əlimizə gəlib çatmayıb. Əsərin XV əsrdən sonrakı nümunələri əlimizə çatmışdır. Bu da Daşkənddə, Kazanda, İstanbulda çap olunmuşdur. “Divani Hikmət”də şeirlər dil, vəzn, şəkil baxımından daha çox xalq şeir nümunələrinə yaxındır. Buradakı şeirlərin əksəriyyəti Türk şeirinə xas dördlük şəklində söylənmişdir.

“Divani Hikmət”də Yəsəvinin dərin eşqlə sevdiyi Məhəmməd Peyğəmbər üçün yazdığı şeirlər geniş yer almışdır.

Əhməd Yəsəvi öz hikmətlərində Tanrı kəlamlarından və Qurandan qaynaqlandığını bildirir, Allahın böyüklüyünü dərk edib ona doğru getməyi və haqqa qovuşmağı ən böyük hikmət hesab edirdi. Buna görə hikmətlərdə İslami əsaslardan, Allahın qüdrət və cəlalından, cənnət və cəhənnəmdən ibadət tamlığından, nəfsə uymağın zərərlərindən, yaxşı əməl sahibi olmağın faydalarından və s bəhs edilməsi təsadüfi səslənmir. “Yəsəvilik” təriqətində Allaha qovuşmaq, həqiqət mərhələsinə çatmaq vacib şərt sayılır. Ə. Yəsəvi belə hesab edir ki, insan qəlbi eşq atəşi ilə yanmasa, insan öz dünyasından ayrılıb “sevgi bağının mehmanı” olmasa, o, Allah qarşısındakı borcunu qaytara bilməz, öz nəfsinin qurbanı olub ədəbi həyat qazancından məhrum olar:

Nəfsin səni son dəmində gəda qılar,
Din evini yağmalayıb xarab qılar.
Öldüğündə imanından cüda qılar
Ağıllı isən, pis nəfsdən ol sən bizar.

Nəfs yoluna girən kişi rüsva olur,
Yoldan azıb gəzib tozan şaşkın olur,
Yatsa, qalxsə şeytan ilə yoldaş olur
Nəfsi tep sən, nəfsi tep sən, ey bəd kirdar.

Əhməd Yəsəvi insan qəlbinə hakim kəsilən ilahi eşqi Allah ilə insan arasında rabitə hesab edir. Yəsəvi insana məxluq kimi baxmır. Onun nəzərində insan Allahdan qopan nur və qüdrət parçasıdır. Yəsəvi insan yaranması müqabilində şükr etməsini Allaha qovuşmağın vacib şərtlərindən biri kimi dəyərləndirir;

Səhər vaxtı qalxıb ağla, nalə eylə,

İnləyişindən yer və göylər nəva qılsın.
Haqqa sığınıb göz yaşını jalə eylə,
Ondan sonra Haqq dərdinə dəva qılsın.

“Bəqərə” surəsində deyildiyi kimi: “Biz ona məxsusuq ona qayıdacağıq.”

Yəsəviyə görə həyat uzun bir ibadət yoludur ki tanrı aşiqləri üçün bu yol nə qədər uzun olsa da yenə də qısa sayılır. Bu həyat aşiqin Allaha olan ibadətini tam edə bilməsi üçün kafi deyildir. Allaha çatmaq ancaq eşq yolu ilə mümkündür. Eşq yolu çox çətin bir yoldur. Bunun üçün birinci nəfsi öldürmək, öz mənliyindən uzaqlaşib sevgi bağına girmək lazımdır. Eşq atəşi ilə yanan aşiqlərin rəngi dəyişər, özü heyran, könlü viran və gözyaşları tufan olur. Ancaq səadət bütün bu çəkilən çətinliklərin sonundadır.

Əhməd Yəsəvinin Türküstanda əsasını qoyduğu sufi-təsəvvüf görüşlərini təxminən 150 il sonra Y. İmrı Ön Asiyada davam etdirmişdir. Ə. Yəsəvidə olduğu kimi Y. İmrədə də tanrı sevgisi, ilahi eşq aparıcıdır. “Yəsəvilik”də “vəhdəti -vücut” fəlsəfəsinə uyğun zərrənin (insanın) bütövə (Allaha) qovuşmaq arzusu Yunis İmrə poeziyasında da özünü göstərir. Hər iki irfan sahibi Allahı dərk etməyi “könlü” və duyğu “bilimində” mümkün sayır. Ona görə də Allaha, peyğəmbərə, müqəddəs əshabələrə, ibadətə, mövcudiyyətə sevgi bildirmək, şükürlər etmək, madiyyatdan, nəfs qulu olmaqdan, “kənar sevgilərdən” uzaqlaşmaq kimi irfani görüşlər Ə.Yəsəvi ilə Y. İmrəni eyni bir “nur körpüsündən” keçirib Tanrı dərgahına aparır. Əhməd Yəsəvi öz hikmət xəzinəsində insanın yeri, rolu, vəzifəsindən söhbət açmaqla onu daimi ibadətə səsləyir. Ə. Yəsəvi ibadəti yalnız namaz qılmaq və dua etməkdən ibarət hesab etmir. Riyakarlığı qeyri-insani hal kimi dəyərləndirir. Yəsəvilik təriqəti islam dininin qanunları əsasında formalaşmışdır.

Oruc tutub halka riya kılanları,

Namaz kılıp tesbih ele alanları,
Şeyhim diyip başka bina kuranları
Son deminde imanından cüda kıldım.

İnsan ona verilən ömür vaxtı düzgün xərcləməlidir. Əgər o könlünü Allaha təslim edirsə, onun yolunda “can verməyə” hazırsa, əsl aşiqə çevrilir axirətini qazanır.

Əhməd Yəsəvinin hikmətlərdən ibarət olan əsərində bütün məsələlərə islami təfəkkür yanaşmasında münasibət var. Allah, peyğəmbər, şəriət qaydaları, ibadət yolları və s barədə yazılanların qaynağında müqəddəs Quran dayanır.

Əhməd Yəsəvi XII əsr Şərq ədəbiyyatını türk-islam düşüncə və dəyərləri ilə zənginləşdirmişdir. Əhməd Yəsəvinin “Divani -hikmət” əsərində vəhdəti-vücut fəlsəfəsinin tələbləri daxilində varlığın təkliyindən bəhs açır. Ə.Yəsəvidə təriqət Allaha doğru gedən yolun başlanğıcı hesab olunur.

Yəsəvilik təkcə Türk dünyasında deyil bütün müsəlman şərqində geniş yayılmışdı.

Ədəbiyyat:

1. Quliyev Elman. Türk Xalqları Ədəbiyyatı . Bakı, 2022. s 695
2. Banarlı Nihad Sami. Resimli Türk Edebiyyatı Tarihi. II cilt.İstanbul 1971. s 1366
3. Türkiye Türk Edebiyyatı. Ankara, 1989, s 678